

A középkori magyar királyok ábrázolása a 19. századi hazai képzőművészetben*

A honfoglalás kori vezérek és a középkori magyar királyok ábrázolási hagyománya a könyvillusztrációkig és a sokszorosított grafikai sorozatokig nyúlik vissza. Legismertebbek közülük az 1488-ban Brűnnben és Augsburgban megjelent Thuróczy-krónika, illetve az 1664-ben Nürnbergben Nádasdy Ferenc országbíró költségén napvilágot látott *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum*. Ez utóbbinak a magyar vezéreket és királyokat ábrázoló rézkarcai eredetileg Berger Illés királyi történetírónak a magyarok történetét feldolgozó háromkötetes, kiadatlan munkájához készültek 1619 és 1632 között.¹ A portrékhoz csatolt leírások latin szövegét Nicolaus Avancini írta és Sigmund von Birken fordította németre.

A rendkívüli ismertségre és népszerűségre szert tévő *Mausoleum* volt – szinte a 20. század elejéig – a képi forrása az uralkodóábrázolásoknak, köztük a történelmi Magyarország főúri kastélyaiban található királygalériáknak is. Ezeknek a sorozatoknak az uralkodóképmásai gyakran beépültek a nevezetes korábbi és kortárs családtagokról készült ősgalériákba, hangsúlyozva a nemzetség történelmi jelentőségét. Feltehetően a 17. század első felében, Batthyány (I.) Ádám idején kezdett például kialakulni a Batthyány család rohonci (Rechnitz, Ausztria) ősgalériája, amelynek fejlesztését fia, Batthyány Kristóf is folytatta. A képgyűjteményben, amelynek egy része 1895-ben Enea Lanfrancioni hagyatékából a Magyar Nemzeti Múzeumba került, a család tagjainak állóké-

* A tanulmány az NKFIH 138702. számú, Az 1526. évi mohácsi csata 16–19. századi képzőművészeti recepciója című OTKA pályázata, a Nemzeti Kulturális Alap és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült.

1 Lásd pl. *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. 1973. 13–80.; *Kulcsár Péter*: Berger Illés történeti művei. In: *Kulcsár Péter*: Humanista történetírás Magyarországon. Bp. 2008. 184–199.; *Viskolcz Noémi*: A mecénatúra színterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai, 8). Szeged–Bp. 2013. 286–287.; *Kőszeghy Péter*: A Nádasdy-Mausoleum (Fatum Pannoniae). In: Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára. Szerk. Jankovics József et al. Bp. 2015. 315–327.; *Kees Teszelszky*: Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645). In: Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. Szerk. Tóth Gergely. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Bp. 2015. 149–168.; *Köllő Zsófia*: A Nádasdy-Mausoleum újrahasznosítva. In: kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva. Fiatalok Konferenciája 2014. Szerk. Bartók Zsófia Ágnes et al. Bp. 2015. 93–107.

pei mellett 11 vezér, Géza fejedelem, I. István, Hunyadi János és Hunyadi Mátyás képmása is szerepelt (utóbbit csak fényképről ismerjük), a *Mausoleum* ábrázolásai nyomán.²

A királyportrékkal nemcsak olajképeken, hanem külső és belső falfestményeken is találkozunk, például a nagybiccei (Bytča, Szlovákia) Thurzó-kastély első emeleti udvari folyosójának 18. századi falképsorozatán, vagy a homonnai (Humenné, Szlovákia) Drugeth-kastély úgynevezett Királyok Termének, illetve a kismartoni (Eisenstadt, Ausztria) Esterházy-kastély dísztermének (ma Haydn-terem) mellszobrokként megfestett falképein. A magyar királyok portréit helyezték el a 18. század második felében a kismartoni kastély franciakertjében az úgynevezett királydombon álló hatszögletű pavilonban, valamint a gödöllői kastély parkjában az 1760-as évek második felében Grassalkovich I. Antal koronaőr által felépíttetett, szintén hatszögű Királydombi Pavilonban is.³ A *Mausoleum* egész alakos portréi nyomán készített sorozatokkal ugyanakkor nemcsak 18. századi főúri kastélyokban, hanem – főleg a 19. században – közintézményi,⁴ illetve polgári megrendelésekben is találkozunk. Mellépkivágatú királyportrék díszítették például az egykori Bucsánszky (később Rózsa, illetve Stephaneum) Nyomda úgynevezett Királyok Termét, amely ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi karának könyvtárában található.⁵

A *Mausoleum* volt az előképe számos 19. századi sokszorosított grafikai sorozatnak és könyvillusztrációnak is, igaz, a század utolsó évtizedeiben „a hivatalos történetírás már felemelte szavát a kompozíciók hiteles történeti illusztrációként való felhasználása ellen”.⁶ Henszlmann Imre már 1861-ben megkérdőjelezte a *Mausoleum* portréinak hitelességét: az album „képei min-

2 Cennerné Wilhelmb Gizella: A „Mausoleum” metszetei után festett vezérsorozat. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek. A Magyar Történelmi Képcsarnokból. Szerk. Buzási Enikő. Bp. 1988. 72–73., B. 14.1–9. tétel, 50–56. kép; Zsámbéky Mónika et al.: A Batthyányak évszázadai. Kiállítási katalógus. Szombathely–Körmend 2005. 25–38., II-1-23. tétel; Ingrid Halászová-Štibraná: Aristocratic interiors of the Kaisersaal Type from the Mid-seventeenth Century in the Kingdom of Hungary. A Case of Habsburg Imperial Iconography in the Lange Saal of the Pálffy Residence at Červený Kameň (Slovakia). In: The Interior as an Embodiment of Power. Eds. Stephan Hoppe – Krista De Jonge – Stefan Breitling. Heidelberg 2018. 173–191., (174–175).

3 Galavics Géza: Rekonstrukciós tanulmány a gödöllői kastélypark királypavilonjának belső díszítéséhez. 1995–1999. Kézirat a Gödöllői Királyi Kastély Adattárában; Máté Zsolt: A gödöllői kastély építése és helyreállítása. Gödöllő 2016. 42–43., 145.

4 Rózsa Gy.: Magyar történetábrázolás i. m. 71.; A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet. Szerk. Papp Júlia – Király Erzsébet. Bp. 2018. 162–163. (Szvoboda Dománszky Gabriella).

5 Rózsa Gy.: Magyar történetábrázolás i. m. 69.

6 Rózsa Gy.: Magyar történetábrázolás i. m. 79. „A nyomás becsületére válik Weismann nyomdájának, maguk a képek is szépek – de kár a Mauzoleum-féle apokryph arcképeket fölvenni.” – olvashatjuk a *Magyar Nemzet Története* című díszkiadású sorozat ismertetésében. Századok 12. (1878) 762–763.

den kritika nélkül összehalmozvák; mert látjuk ott Attilának és még Attila előtt is élt vezérek hü (?) másait”.⁷

A középkori magyar királyok ábrázolásával ugyanakkor nemcsak portrékon, hanem történelmi jeleneteken is találkozunk. Míg a Magyarország történetét ismertető 16. századi munkákban – például Antonio Bonfini krónikájának 1581-es frankfurti kiadásában – ezek az ábrázolások (Szent István halála, Salamon király fogsága, Orseolo Péter megvakítása, IV. [Kun] László meggyilkolása) más kiadványokból átvett, de az aktuális szöveghez tartalmilag többé-kevésbé kapcsolódó illusztrációk voltak,⁸ a 17–18. századi európai történelmi munkáknak a magyarok történelmét ismertető részeit már többnyire az adott műhöz készített kompozíciók tették szemléletessé. Közülük az egyiken találkozunk például először a II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló, a 19. századi hazai történelmi festészetben többször feldolgozott jelenettel,⁹ míg egy másik illusztráció az 1444. évi várnai csatában elesett I. Ulászló halálát örökítette meg.¹⁰ (1. kép)

A 18. században a középkori uralkodókhoz kapcsolódó eseményeket alkalmanként már nagy méretű festményeken is bemutatták. A bécsi Erdélyi Udvari Kancellária számára az 1750-es években feltehetően August Rumel (Rummel) által készített, hat darabból álló festménysorozatban az Árpád vezér fogadja Svatopluk követeit, a kereszténység felvétele Szent István korában, illetve Mátyás király diadalmas bevonulása a meghódított Bécsbe témák is szerepeltek. A Szent István korát bemutató ábrázolás – a mohácsi csatát megelevenítő festménnyel együtt – napjainkig megmaradt, ma a bécsi Magyar Nagykövetség épületében található.¹¹ Bécs Mátyás király általi meghódoltatását örökítette meg csak leírásokból ismert 19. század eleji festményén Wándza Mihály,¹² illetve a század végén Koroknyai Ottó („S nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára...” [1899]). A 18. században a középkori uralkodók közül – az egyházi festészet keretein belül, például oltárképeken – a leggyak-

7 Henszlmann Imre: Adalékok a magyar ikonographiához. I. Mátyás király egykorú arcsképei. *Archaeologiai Közlemények* 2. (1861) 117–125. (123).

8 Papp Júlia: Szent István vagy Szkander bég halála Antonio Bonfini Rerum Vngaricarum Decades-e 1581-es kiadásában? Könyvillusztrációk többszörös felhasználása Sigmund Feyereabend frankfurti nyomdájában. *Magyar Könyvszemle* 137. (2021) 4. sz. 433–477.

9 Paul Rychaut – Giovanni Sagredo: Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg 1694. 121.

10 Rychaut, P. – Sagredo, G.: Die Neu-eröffnete Ottomanische i. m. 33.

11 Serfőző Szabolcs: Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának magyar történelmi tárgyú panonói 1756/1758-ból. *Művészettörténeti Értesítő* 70. (2021) 2. sz. 235–256.; Papp Júlia: Magyar történelmi témák 18. századi bécsi festői: adatok Wenzel Pohl munkásságához és az August Rumelnek tulajdonított mohácsi csata-képhez. *Művészettörténeti Értesítő* 71. (2022) 2. sz. 233–254.

12 Papp Júlia: Egy adat a történelmi festészet hazai kezdeteihez. (Wándza Mihály: Mátyás király bécsúj helyi táborozása). *Ars Hungarica* 28. (2000) 1–2. sz. 197–204.

rabban értelemszerűen Szent Istvánt¹³ és Szent Lászlót¹⁴ ábrázolták, valamint a fiatalon elhunyt trónörökös, Szent Imrét.¹⁵

A 19. századi történeti festészet tehát (s így a középkori uralkodók ábrázolása is) részben ezekhez a hagyományokhoz nyúlhatott vissza. „Szinte teljeskörűen rögzült a magyar történelem narratíváinak képi bemutatása, s megteremtődött az értelmezésükhöz szükséges kontinuitás is.”¹⁶ Az attribútumok és a hozzájuk kapcsolódó jelentős cselekedetek, események alapján azonosítani lehetett a honfoglaló vezéreket vagy a szent királyokat. Az ábrázolási hagyományok ugyanakkor a 19. században gyakran új értelmezésekkel bővültek. „A század második felétől kialakult az autonóm nemzeti hagyomány folyamatoságát sugalmazó »historizáló nemzettudat«, amely eszmei háttérét alkotta a monumentális magyar történeti festészetnek ...”, és kiszorította a század első felének Habsburg birodalmi-dinasztikus szemléletét.¹⁷ A történeti festészet rendi értelmezésének példaként Johann Nepomuk Geiger *Magyar és Erdélyország képekben* című, 1842 és 1844 között Wenzel Gusztáv kísérszövegével megjelent grafikai sorozatának *II. Endre átadja az Aranybullát* című lapja a nemesi szabadság és előjogok védelmét hangsúlyozta. Bár az 1870-es évektől a modern művészeti irányzatok előretörésével párhuzamosan a tájképfestészet és a zsánerfestészet fokozatosan a háttérbe szorította a hagyományosan az akadémiai műfajhierarchia csúcsán elhelyezkedő történeti festészetet, ez utóbbi az állami reprezentációban és az emlékműszobrászatban (legértelmesebben a millennium időszakában) tovább élt.

A Habsburg Birodalom és Magyarország Mohács utáni ambivalens kapcsolatának pozitív oldalait kiemelő, 18. századi birodalmi-dinasztikus szemlélettel összhangban a 19. század elején osztrák irodalmárok, történészek vezetésével bontakozott ki az úgynevezett birodalmi patriotizmus, amely nem az ellentéteket, hanem a közös történelmet és a közös hősöket hangsúlyozta. Karl Ruß 1811-ben szépiafestményen örökítette meg Szent Istvánt, amint pogány népét a kereszténységre oktatja. Szent István bronzszobra egyébként már I. Miksa 16. századi innsbrucki síremlékén feltűnt a Habsburg-házhoz közeli szentek képmásai között.¹⁸ A közös történelem – mint látni fogjuk – többféleképpen is értelmezhető eseményét örökítette meg Anton Petter *Otto-*

13 István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár 2013.

14 Szabó Júlia: Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában. In: A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Bp. 1993. 202–222.; Kerny Terézia: Uralkodók, királyi szentek. Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok. Bp. 2018. 123–422.

15 Szent Imre ezer éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár 2007.

16 A magyar művészet i. m. 95. (Sinkó Katalin).

17 A magyar művészet i. m. 96–97. (Sinkó Katalin).

18 Endrődi Gábor: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Bp. 2000. 196–220.

kár cseh király fia, Vencel elkéri Habsburg Rudolftól atyja holttestét című, 1826-ban készített nagy méretű festményén, amelyen megjelenik a morvamezei csatában (1278) Habsburg Rudolfot a csehek ellen győzelemre segítő IV. (Kun) László alakja is.

A 19. század első felében a vallásos festészetben belül itthon is népszerű volt a szent királyok, különösen Szent István ábrázolása. Alakja a barokk hagyományokra támaszkodva, de „mint a nemzeti királyság és függetlenség megtestesítője, a korszak egyházpolitikai harcainak a szimbóluma” jelent meg.¹⁹ A Szent István-ábrázolások közül az egyik legnépszerűbb a megkeresztelése – szimbolikus értelemben a magyarok keresztény hitre térítése – volt, ezt a jelenetet örökölte meg például Heszl János Mihály 1828-ban az esztergomi főszékesegyház főoltárképének szánt monumentális alkotásán. A festmény végül nem került tervezett helyére, megmaradt részlete ma az esztergomi Vármúzeum állandó kiállításán látható.²⁰ A kereszténység felvételéhez kapcsolódó jelenet – mint láttuk – már a bécsi Erdélyi Udvari Kancellária számára rendelt 18. századi festménysorozatban is szerepelt.

Számos történelmi jelenettel találkozunk az 1810–1830-as évek hazai könyvészt almanachillusztrációin is. Közülük némelyek – megelőlegezve a 19. század második felében kiteljesedő akadémiai történelmi festészet törekvéseit – az ország történelmében jelentős, sorsfordító eseményeket mutattak be. Kisfaludy Károly irodalmi zsebkönyvében, az *Aurorában* például két, Árpád fejedelemmé választásához kapcsolódó rézmetszetet (*Árpád*, 1822; *Árpád pajzsra emelése*, 1826) (2. kép) is találunk. A honfoglalás kora később is népszerű volt. Kovács Mihály 1854-ben – barátjának, Tárkányi Béla költőnek a megrendelésére – megfestette Árpád fejedelemmé választását (*Árpád emeltetése*), amelynek kompozíciója csak litográfiában, illetve számtalan másolatban, óráképben maradt ránk.²¹ Kovács festménye az almanachillusztrációkhoz képest új értelmezést kapott: „Árpád fejedelemmé választása a magyar alkotmány ősi voltát igazolta a kortársak szemében, és a szabadságharc után a szabad királyválasztás jogára tett utalás még élesebb politikai felhangot nyerhetett.”²² Felfokozott Árpád-kultusszal találkozunk – értelemszerűen – a honfoglalás ezeréves jubileumát ünneplő millennium idején.

A 19. század első feléből származó könyv- és folyóiratillusztrációk többsége azonban – beleértve a középkori uralkodókhoz kapcsolódó ábrázolásokat is – inkább érdekes, érzelmes vagy borzongató eseményt bemutató, kevés alakot felvonultató történelmi életkép volt. Az Anton Petter említett festményén

19 A magyar művészet i. m. 110. (*Sinkó Katalin – Kerny Terézia*).

20 A magyar művészet i. m. 114–118. (*Kerny Terézia*).

21 Rózsa György: „Árpád emeltetése”. In: Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei. Szerk. Hofer Tamás. Bp. 1996. 35–43. A jelenettel már Gottfried Prixner 1772-ben rajzolt, nyomtatásban 1802-ben, Cornides Dániel Anonymus-monográfiájában megjelent Magyarország-térképe keretdíszén is találkozunk. Uo. 37. Vö. Mikó Á.–Sinkó K.: Történelem – kép i. m. 553–554. (*Sinkó Katalin*).

22 A magyar művészet i. m. 308. (*Veszprémi Nóra*).

is kimutatható *pietas* szemlélet jelentkezik Buck József és Johann Georg Mansfeld 1815-ös könyvillusztrációján, amelyiken a Janus Pannonius holtteste mellett könnyekre fakadó Mátyás királyt látjuk.²³ A *Vaterländischer Almanach für Ungarn* 1821-es évfolyamának Franz Habermann és Josef Axmann által készített rézmetszete Nagy Lajos királyt ábrázolja, amint egy magyar vitézt kiment a Voltturnóból, az *Aurorában* 1823-ban megjelent rézmetszeten pedig, amely Döbrentei Gábor *Nandor-fejérvár* (1073.) című hőskölteményéhez készült, Salamon király „a’ Belgrádi piaczon üli győzelmi ünnepét, ’s Ilkát, a’ bajnok leányt, ki diadalmát elősegítő, Gyulával, régi szerettével ujonnan eljegyzí”.²⁴

A 11. században élt Salamon király – Szent László unokatestvére – kalandos élete számos 19. századi író és képzőművész érdeklődését felkeltette.²⁵ Ő volt a főszereplője Kisfaludy Károly *Ilka, vagy Nándorfehérvár bevétele* című, 1819-es drámájának, Vörösmarty Mihály *Salamon* című versének és *Salamon király* című ötfelvonásos szomorújátékának (1827), 1861-ben pedig Szigligeti Ede *A trónvesztett* című történelmi drámájában elevenítette meg a király életét. Weber Henrik 1847-ben készített, *Salamon király a börtönben* című, érzelmes történeti életképén (Magyar Nemzeti Galéria) „a művész a visegrádi vár tornyában elzárt királyt ábrázolja, amint feleségére emlékezve elhagyatottságában dalra fakad”.²⁶ (3. kép) Salamont Szent László záratta börtönbe, miután a trónról való 1081-es lemondása ellenére később újabb összeesküvést szőtt ellene. A debreceni Déry Múzeum őrzi Orlai Petrics Soma 1857-ben készült, *Salamon királyt anyja megátkozza* című, nagy méretű festményét, amely Weber Henrik érzelmes, biedermeier jelenetével szemben drámai szituációt mutat be, élénk, színpadias gesztusokkal. Plachy Ferenc 1857-ben készített festményén László király felismeri a koldusok között Salamont, Klimkovics Ferenc pedig László és Salamon 1083-as kibékülését festette meg, amikor László király István, Imre és Gellért püspök szentté avatása alkalmából kegyelemben részesítette a börtönbe zárt Salamont. A szegedi Móra Ferenc Múzeumban található, csak nemrég azonosított²⁷ festményről 1860-ban litográfia is készült. Klimkovics képének kibékülési ceremóniája – a korszak legfontosabb közjogi kérdésével összhangban – „a magyar történelem egyik nagy kiegyezési jelenetévé változott...”²⁸ A történeti megbocsátás példaként értelmezték a festményt már a kortársak is, amelyet a művész a Pesti Műegylet 1859-es történel-

23 Kölesy Vincze Károly: *Nemzeti Plutarkus vagy A’ Magyarország’ ’s vele egyesült Tartományok’ Nevezetes Férfiainak Életleírásai*. Pesten, 1815. I. kötet. Vö. *Történelem – kép i. m. X–7. tétel*, 551. (*Lindner Magdolna*).

24 *Aurora* 1823, XVIII. A költemény szövege uo. 191–235.

25 Kerny Terézia: *Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század)*. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. Vadas Ferenc. Bp. 2004. 33–51.

26 *A magyar művészet i. m. 331. (Róka Enikő)*.

27 Nátyi Róbert: *Klimkovics Ferenc Salamon és Szent László kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban című képéről*. VERITATIS IMAGO. Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat. (2019) 1. sz. 27–31. Vö. *Kerny Terézia: Salamon és Szent László királyok kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban*. In: *István a Szent király i. m. 364–366*.

28 Szabó J.: *Szent László i. m. 214. Vö. Nátyi R.: Klimkovics Ferenc i. m. 28*.

mi műlappályázatára küldött haza, s később meg is vásároltak a támogató tagok közötti kisorsolásra.²⁹

A 19. század első felének történeti festészetében is az életképi jelenetezés volt a meghatározó. A Salamon királyhoz kapcsolódó festmények mellett a témák hagyományozódásának szemléletes példái azok a műalkotások, amelyek Szent István és az orgyilkos történetét mutatták be. A *Hartvik-legenda* szerint ellenfelei felbéreltek egy orgyilkost, aki miután a király ágyához lopakodott, kitervelt tettétől eliszonyodva elejtette a kezében tartott kardot, s a zajra felébredő királynak bevallva szándékát, kegyelemért esedezett. A király megbocsátott neki, ám a merénylő felbujtóit szigorúan megbüntette. A jelenettel először 1821-ben találkozunk a *Vaterländischer Almanach für Ungarn* Johann Blaschke által Franz Habermann *König Stephan, der Heilige* című legendája s az írást megelevenítő rajza nyomán készített rézmetszetén.³⁰ (4. kép) Az ábrázolás – a korszak említett pietista szemléletével összhangban – a megbocsátás keresztényi erényét hangsúlyozta. Az illusztráció jelzetlen változata megjelent Klein Hermann 1842-ben induló, *Der Ungar* című újságjában is.³¹ Ugyanezt a vallásos-morális tanulságú témát dolgozta fel néhány évvel később Orlai Petrics Soma első, Bécsben készült történelmi festményén, amelyet 1850-ben megvásárolt a Nemzeti Múzeum, ma pedig a kassai (Košice, Szlovákia) Vychodoslovenské Múzeumban található. Ezen a képen azonban a hangsúly a megbocsátás helyett már a bűnhődésre került, a háttérben ugyanis égő fákllyával megjelenik a „bosszuló Nemesis”.³²

Az 1850-es évekig a Pesti Műegylet kiállításain is főleg kis méretű történeti életképekkel találkozunk, amelyek inkább a magánvásárlók, mint a múzeumok számára készültek. Orlai II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló monumentális festménye korabeli kritikájából is azt olvashatjuk ki, hogy a nemzet életében valóban sorsdöntő eseményt bemutató festmény újszerűsége még idegenül hathatott az anekdotikus történeti életképekhez szokott szemlélők számára: „Petrich újabban érkezett igen nagy történeti képe »Ilik Lajos király holttestének a Csele patakbani megtalálása« nem elégíti ki várakozásunkat; oly phsychologiai hibák terjednek el a képen, melyeket bárki is észre vehet, s a mű, sem természettani, sem históriai tekintetben nem felel meg várakozásunknak. Amint egyrésztől becsüljük a művész szorgalmát, másrésztől megkívántuk volna, hogy több tanulmányt fordított volna e képre, mely nem őt, de erősebb ecsetet is igénybe vett volna, annyival is inkább, miután ezen hazai művészünkől már jobbat is láttunk, nevezetesen a nemz. mű-

29 Nátyi R.: Klimkovics Ferenc i. m. 28.

30 Papp Júlia: Könyv és kép a 19. század elején. Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa. Bp. 2012. 1. kötet. 139–140.

31 Papp J.: Könyv és kép i. m. 1. kötet. 140.

32 Keszérü Katalin: Orlai Petrics Soma. Bp. 1984. 31. 21. tétel, 77.

zeumban levő képét melyen »Sz. István és orgyilkosa« van ábrázolva” – olvashatjuk a *Pesti Napló*-ban.³³

A 19. század második felében jelennek meg azok a – többnyire nagy méretű – alkotások, amelyek a korábbi „pikareszkjelenetek, izgalmas, de mellékes események helyett egy sorsfordítónak tekintett történelmi eseményt” választottak témául,³⁴ mint például Orlai Petrics Soma és Székely Bertalan II. Lajos holttestének megtalálását bemutató ikonikus festményei. „A korszak Magyarország a Habsburgok ellenében születő önmeghatározásé, s a nemzeti múlt eseményei – különösen 1848 után – morális példázatokként váltak festők témaivá, amelyekben a közelmúlt szenvedéseit vagy a hajdan volt nagyságot kívánták felismerni a kortársak. Ennek felidézésére pedig a hagyományos történeti festészet a megfelelő, nem pedig a történeti zsáner, amelyet épp ezért sokáig nem is tekintettek önálló műfajnak, s negatívan ítélték meg.”³⁵ A festők az 1870-es évekig többnyire egyéni érdeklődésük szerint, esetleg pártfogóik tanácsaira hallgatva maguk választottak témát történeti képeikhez. Munkáiknak ugyanakkor – éppúgy, ahogy a témáknak – a rendszeressé váló, a vidéki látogatók körében is népszerű művészeti kiállítások, a sajtóban megjelent ismertetések, bírálatok, viták már nagy nyilvánosságot és országos ismertséget szerezhettek. S alkalmanként ez a nyilvánosság ösztönöz majd magánszemélyeket vagy egyesületeket arra, hogy történelmi festményeket vásároljanak, s ajándékozzanak múzeumoknak, közgyűjteményeknek. A múzeumba került történeti festmények közül számos beépült a kulturális kánonba, legitimálva, fontossá téve az ábrázolt témákat.

Életképi jelenetekkel ugyanakkor ennek a korszaknak a monumentális történeti kompozícióin is találkozunk. A kortárs kritika ezt a jelenséget sokszor bírálta is: mind Székely Bertalan *V. László és Czillei* (1870), mind Madarász Viktor *Bethlen Gábor tudósai körében* (1870) című művéről írva nehezményezték, hogy nem nagyszabású, valódi történelmi jelentőséggel bíró, hősi eseményt választottak témául, hanem egy történeti zsánerjelenetet.³⁶ Keleti Gusztáv Wagner Sándor *Izabella királyné búcsúja Erdélytől* (1863) című festményétől szinte még a történeti életképi besorolást is megtagadta, mivel a képen Izabella majdnem magánszemélyként jelenik meg, s ha nem ismernénk a címet, csak egy fa alatt merengő nőt látnánk. Mind kis mérete, mind a témája miatt az anekdotikus történeti életképek közé sorolható Székely Bertalan *Szent Imre és Gizella* (1873) című bensőséges, családi hangulatú akvarellje,³⁷ amely a gyermek Imre herceget oktató Gizella királynét ábrázolja.

33 *Pesti Napló* (2) 1851. augusztus 6. Vö. *Körösi Mihály: Képek Orlai Petrics Soma életéből*. Mezőberény 2005. 130.

34 A magyar művészet i. m. 307. (*Veszprémi Nóra*).

35 A magyar művészet i. m. 334. (*Róka Enikő*).

36 A magyar művészet i. m. 333. (*Róka Enikő*).

37 *Bicskei Éva: Szent Imre-ábrázolások egy XIX. századi életműben* II. A Gizella-albumról és annak egy jelenetéről. In: *Szent Imre ezer éve* i. m. 126–130.

A középkori magyar uralkodók közül a 19. században – éppúgy, mint napjainkban – Szent István mellett a legismertebb és legnépszerűbb Mátyás király volt. Az Árpád-ház kihalása utáni, külföldi dinasztiákból származó vegyesházi királyok között nemzeti királyként megkoronázott, Bécsset meghódítató, a török támadásokat többnyire sikerrel visszaverő Mátyás uralkodásának időszaka az utókor szemében az ország tragédiákkal terhelt történelmének fénykorát, s egy vágyott jövőbeli felvirágzás ígétetét jelentette, s alkalmas volt arra, hogy visszaidézzék a nemzet régi dicsőségét. A hazai műkritikában a 19. század második felében vita folyt arról, hogy a történeti festészetnek a múlt pozitív eseményeit kell-e bemutatnia, amelyek a külföldiek számára is jobb színben tüntetnek fel minket, vagy a tragikusakat, amelyekből a jelenre vonatkoztatható tanulságok is levonhatóak. A dicső múlt bemutatásának egyik szószólója Vahot Imre volt, akinek a *Magyar Történelmi Képcsarnok* címmel a *Napkelet* folyóirat számára 1857-ben megrendelt sorozata négy képe közül kettő a Mátyás-kort elevenítette fel. Vízkelety Béla *A Hunyadi-ház diadalünnepét* mutatta be, egy másik alkotás pedig Mátyást, az igazságost. Ezzel a szemlélettel találkozunk Weber Henrik *Mátyás király bevonulása Buda várába 1458-ban* című, 1853-ban festett képén is,³⁸ amelyből sokszorosított grafikai műlap is készült.

Mátyás király népszerűségét jelzi, hogy kedvelt témája volt a történeti életképeknek is. Kovács Mihály a boroszlói polgármester leányával (1842), Weber Henrik pedig 1845-ben a szép juhásznével a budai hegyekben történt gáláns kalandját festette meg. Orlai Petrics Soma rajzai nyomán Grimm Rezső készítette el azt a litográfiásorozatot, amelyik Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című elégijának jeleneteit elevenítette meg, köztük azt, amelyben Ilonka a hadjáratból hazatérő királyban ráismer korábbi látogatójukra, a titokzatos vadászra. Molnár József *Mátyás király a csillagásznál* (1856) című művében örökített meg egy életképi jelenetet. Ligeti Antal és Wagner Sándor *Mátyás király hazatérése a vadásatról* (1880 körül) című festményén a történeti életkép és a történeti tájkép műfaja kapcsolódik össze, az előtérben hazalovagoló vadásztársaság mögött ugyanis a Hunyadi-család birtokközpontja, Vajdahunyad vára tűnik fel.

Minden bizonnyal nem véletlen, hogy a 19. század első felének legjelentősebb – igaz, végül sikertelenül zárult – emlékműállítási kísérlete is Mátyás király személyéhez kapcsolódik. Mátyás király tisztelete az ország függetlenségének és a nemzeti király választásának lehetőségét felvető reformkori politikai mozgalmakban is kimutatható. Az emlékmű elkészítésének gondolatát 1839-ben, az *Athenaeum* című folyóiratban Nyári Pál vetette fel, javaslatot téve mind az ábrázolt (Mátyás király), mind a kivitelező művész (Ferenczy István) személyére. Bár az írás hatására országos közadakozással gyűjtés indult, Széchenyi István magának az emlékműnek a gondolatát is korainak érezte, mivel szerinte az erre szánt pénz és energiát fontosabb dolgokra kellene fordítani.

38 Történelem – kép i. m. 552–553. (*Sinkó Katalin*).

A lelkes Ferenczy mindenesetre tervrajzok és gipszminták készítése mellett márványkereső utakra is indult, hogy az emlékműhöz megfelelő anyagot találjon. Tervei szerint az emlékmű Mátyást ágaskodó lova hátán, római öltözetben ábrázolta volna, a belső helyiséget (szentélyt) magában foglaló talapzatot pedig bronzreliefek – az egyiken Mátyás és Beatrix tudósok és művészek körében ülnek – díszítették volna. Mivel a tervezett százezer forintnak az évek során csak a töredéke gyűlt össze, s a képzőművészetben is erősödő romantikus szemlélet már elavultnak ítélte Ferenczy klasszicizmusát, az elkeseredett művész 1846-ban abbahagyta a munkát, összetörte gipszmintáit, csupán a fennmaradt vázlatokból, dagerrotípiákból és két bronzreliefből rekonstruálhatjuk a tervezett emlékművet.

A korszakban zajló képzőművészeti stílusváltást jelzi Alexy Károly Mátyást „nemzeti viseletben”, s egy gótizáló – tehát a középkori Magyar Királyság korát az antikizáló elemeknél jobban felidéző – oszlopszerű építmény mellett ábrázoló, 75 cm magas szobra.³⁹ Alexy a nemzeti mozgalom erősödésének hatására egy magyar királyokat és hősokeket bemutató sorozatot tervezett, amelynek első darabjaként készítette el a Mátyást ábrázoló szobor mintáját. Mivel az 1844-es pozsonyi országgyűlésen, illetve a Pesti Műegylet kiállításán is bemutatott kompozíció sikert aratott, bronzba öntötték, ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. (5. kép)

A Hunyadi-ház története ugyanakkor a hadi dicsőség és hősiesség (Kiss Bálint: *Hunyadi János a rigómezei csata után* [1838–1841 között], *Hunyadi János halála* [1838], *A kenyérmezei csata* [1858]), illetve a „nemzeti szenvedéstörténet” bemutatására is alkalmas volt.⁴⁰ Ez utóbbinak vált emblematisztikus alkotásává Madarász Viktor *Hunyadi László siratását* (1859) ábrázoló festménye. A témához kapcsolódott Székely Bertalan V. *László és Czillei* című, 1869–1870-ben keletkezett műve, amelyen Cillei Ulrik – miközben táncosokkal szórakoztatja, hogy elterelje a figyelmét – aláírta a gyermek V. Lászlóval Hunyadi László kivégzésének parancsát, valamint Benczúr Gyula *Hunyadi László búcsúja* (1866) című festménye.

A hazai történelem eseményeinek a változó aktuálpolitikai kontextusok szerinti eltérő értelmezése szemléletes példái a morvamezei csatát (1278) ábrázoló festmények. A 19. század eleji osztrák pietista művészet – mint láttuk – Habsburg Rudolf kegyességét hangsúlyozta a témával. Kun László és Habsburg Rudolf közös győzelmének ábrázolása Johann Nepomuk Geiger említett grafikai sorozatában a Habsburg-házzal való jó kapcsolat példaként szerepel, később azonban egyedi lapként „függetlenségpárti értelmezést” nyert: „a Vasárnapi Ujságban 1860-ban már a tatárjárás után Magyarországra támadó Babenberg Frigyes ábrázolásaként jelent meg”.⁴¹ Az 1867-es kiegyezés

39 Henszlmann Imre: Alexy szobormintája. Pótlék a „Hölgyvezető a pesti mükiállításba” című cikkhez. *Életképek* 2. (1844) 407–411.

40 Vö. Bakó Zsuzsanna: A kultusz hatalma. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 34. (2009) 93–108.

41 A magyar művészet i. m. 307. (*Veszprémi Nóra*).

után készült el Than Mór *Kun László átadja Ottokár fiát a foglyokkal együtt Habsburg Rudolfnak a morvamezei csata után* (1873) című, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium történeti képpályázatára beadott festménye, amelyben a jelenet a kiegyezés és a dualizmus történeti előképeként értelmeződött.⁴² Ez a téma is szolgáltatott ugyanakkor „alapanyagot” az érzelmes-érzéki történeti életképfestészethez: Orlai Petrics Soma *Kun László udvara* című színes krétarajzán, illetve az ebből 1861-ben készített litográfián a trónon ülő királyt lenge ruhában táncoló kun leányok veszik körül, míg a mellette álló szerzetes feddő mozdulattal teszi az uralkodó vállára a kezét.⁴³ A kedvelt kunjai által meggyilkolt király uralkodásának ezt a vonulatát elevenítette meg – mint láttuk – egy 16. századi könyvillusztráció is.

A történeti festészet külön alműfajába sorolhatók az úgynevezett művelődéstörténeti életképek, amelyek a nemzeti múltnak azt a 19. században egyre erőteljesebbé váló értelmezését erősítették, hogy a magyarok – a nyugat-európaiak bírálataival ellentétben – már régebben sem csupán a harcra voltak alkalmasak, hanem a művészet és a tudomány befogadására és ápolására is.⁴⁴ Ezt a szemléletet tükrözi például Madarász Viktor *Bethlen Gábor tudósai körében* című említett munkája, vagy Lotz Károlynak a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében található, Szent Istvánt és a középkor nagyjait, illetve Mátyás királyt és a reneszánsz, valamint a reformáció nagyjait ábrázoló falképei. Benczúr Gyulának a budavári palota Hunyadi-termébe tervezett, csak részben megvalósult festménysorozatának két darabja is művelődéstörténeti érdekű lett volna (*Mátyás király művészei körében*, vázlat, 1902 körül, *Mátyás király tudósai körében*, vázlat, 1902 körül). (6. kép)

Az állami emlékezetpolitikának az 1870-es évektől felgyorsuló kiépülése során a művészek nagy része pályázatokra, évfordulókra, középületek fal-képprogramjaihoz készített, gyakran előre megadott tematika szerint, történeti festményeket. A 18. századi birodalmi-dinasztikus szemléletet a 19. század közepén a képzőművészetben – mint láttuk – a függetlenség iránti vágy kifejezéseként a Habsburg Birodalomhoz kapcsolódó események háttérbe szorulása és a nemzeti múlt tragikus és dicsőséges eseményeinek a bemutatása váltotta fel. Az 1867-es kiegyezés és koronázás után „szimbolikusan is új történelmi korszak, egy paritásos elvű alkotmányos monarchia vette kezdetét”.⁴⁵ Az autonómiáját részben visszanyert magyar állam törekvésének, hogy

42 „Hogy a morvamezei csatával a Habsburg-ház jövőbeli felemelkedése indult meg, s ebben őt egy vele egyenrangú nemzet katonai helytállása támogatta, további népszerű szerzők nyomatékosítják és vésik majd folyamatosan a köztudatba. 1867-hez közeledve ez a meggyőződés szerves része lesz a magyar állam történeti megalapozása és legitimációja körüli érvrendszernek.” A magyar művészet i. m. 548. (*Király Erzsébet*).

43 Keserü K.: Orlai Petrics Soma i. m. 129 a/b. tétel, 80.

44 Vö. Papp Júlia: „... Nem szűkölködik már a magyar a' kultúrában...” A művelődési téma a XIX. század hazai képzőművészetében – egy nemzetkarakterológiai toposz változásának tükrében. Művészettörténeti Értesítő 50. (2001) 293–315.

45 A magyar művészet i. m. 504. (*Király Erzsébet*).

az ország egyenrangúságot vívjon ki a nyugati kultúrájú európai nemzetek között, fontos eszköze volt az állami mecénatúra, a középítkezések szobrászati, festészeti díszítőprogramja. Ezek a műalkotások már nem a „nemzeti szenvedéstörténetet” elevenítették meg, hanem a nemzet sikeres, dicsőséges időszakait: Attila korát (Than Mór: *Attila lakomája*, Vigadó, 1870), a honfoglalást (Lotz Károly: *A Vérszerződés*, Nemzeti Múzeum díszlépcsőháza, 1874; Székely Bertalan: *A Vérszerződés*, kecskeméti városháza, 1897; Munkácsy Mihály: *Honfoglalás*, Országház, 1893), Szent István időszakát (Benczúr Gyula: *Vajk megkelesztelése*, 1875), Mátyás király uralkodását (Wagner Sándor: *Mátyás menyegzője* (*Mátyás diadala a cseh Holubáron*), Vigadó, 1870).

A Hunyadiak kora a milleniumi ünnepek idején és azt követően is rendkívül népszerű volt. 1892–1904 között készült el Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobra, 1898–1904-ben pedig Stróbl Alajos *Mátyás király kútja* a budavári királyi palota udvarán, Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című költeményét megelevenítve. Benczúr Gyulának a budavári palota Hunyadi-termébe tervezett, Mátyás király életéből vett reprezentatív jeleneteket (*Mátyás és Beatrix esküvője*, *Mátyás királlyá választása*, *Mátyás és Holubár párviadala* stb.) ábrázoló nyolc képe közül végül csak a *Mátyás fogadja a pápai követeket* című, a Magyar Nemzeti Galériában őrzött, több mint négy méter magas festmény (1915), és a *Diadalmas Mátyás* (*Mátyás bevonulása Budára*) című kompozíció (1920 körül) készült el.⁴⁶

Alkalmanként a nagyobb városok is rendeltek helytörténeti érdekű festményeket. Az ezredévi ünnep alkalmából készítette el például Nagyvárad városa Bihari Sándorral azt a monumentális festményt, amely a Képzőművészeti Társulat tavaszi kiállításán is szerepelt,⁴⁷ s amelyen I. Luxemburgi Zsigmond királyt látjuk, amint a nagyváradi székesegyházban Szent László király sírjánál fogadja Ulászló lengyel királyt.

Emlékezés és feledés dinamikájával a történeti festészetben nemcsak a birodalmi témák 19. századi háttérbe szorulásánál találkozunk (kivéve a 17. század végi felszabadító háború 200. évfordulójára készített műalkotásokat, amelyek a törököket Magyarország területéről kiverő birodalmi vezéreket is ábrázoltak), hanem például az 1444. évi várnai és az 1526. évi mohácsi csata képzőművészeti recepciójában is. Korábbi, s még a 19. század eleji irodalomban is megfigyelhető együtt említésük alapja az volt, hogy mindkét csatában meghalt egy fiatal Jagelló király, Várnánál I. Ulászló, Mohácsnál II. Lajos. A 19. században azonban a várnai csata fokozatosan kiszorult a köztudatból, míg Mohács kiemelt nemzeti emlékezhellyé vált. A jelenség okára, hogy tudniillik I. Ulászló halála után egy-két éven belül sikerült megoldani az országvezetés kérdését, míg a mohácsi csata tragikus következménye az ország

46 Újabbán lásd *Nátyi Róbert*: Lappangó műtárgyak. Benczúr Gyula: Mátyás és Beatrix. Veritatis Imago. Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat 1. (2017) 1. sz. 49–52.

47 Vasárnapi Ujság 45. (1898) május 1.

három részre szakadása lett, Kisfaludy Sándor is egyértelműen utal *Dobozy Mihály és hitvese* (1822) című regéjében:

„Te Várnával foghatsz kezet! /
Csakhogy akkor még örök / Nem lett nálunk a’ török.”⁴⁸

A képzőművészetből is egyre inkább kikopott a várnai csata és I. Ulászló halálának emléke. Míg a mohácsi csatát, II. Lajos halálát és holttestének megtalálását a 19. században számos történeti festményen, metszeten, könyvillusztráción ábrázolták, a várnai csatát jóval kevesebb – s főleg külföldi – művész választotta témául. A lengyel Jan Matejkónak az 1870-es években készített, ma a Szépművészeti Múzeumban őrzött olajvázlatán a kompozíció középpontjában I. Ulászló látható, amint kivont karddal, szinte egyedül száguld lován az ellenség felé. A várnai csatát ábrázolta Stanisław Chlebowski 1865–1875 között készített, az isztambuli Pera Museumban található festménye is, amely azonban – Matejko képével ellentétben – nem a keresztények hősiességét mutatja be, hanem a törökök győzelmét hangsúlyozza. A művész a kép készülésekor idején udvari festőként Isztambulban tevékenykedett, s Abdul-Aziz szultán kívánságára az oszmán hadsereg dicsőségét bemutató festményeket festett. I. Ulászló ezen a képen már holtan fekszik a földön lóva mellett, s janicsárok közelítenek felé, hogy levágják a fejét és átnyútsák a kompozíció középpontjában ábrázolt, lovon ülő II. Murád szultánnak. Az oszmán uralkodó annak a békeszerződésnek a lándzsára tűzött dokumentumára mutat, amelyet a magyar fél a Vatikán parancsára bontott fel.⁴⁹ Hasonló jeleket látunk – csak a szultán lovas portréja nélkül – az említett 17. századi augsburgi történeti munka illusztrációján is. (1. kép)

A 19. századi történeti festészetben néhány más téma hiánya is feltűnő. Az osztrák festészetben például rendkívül népszerű volt az I. Miksa uralkodása alatt rendezett 1515-ös bécsi kongresszus és a magyar királyi család két fiatal tagját is érintő Habsburg–Jagelló kettős eljegyzés ábrázolása, ez a téma azonban a hazai képzőművészetben nem vált népszerűvé, az esemény ábrázolásával a 19. század végi – 20. század eleji történelmi összefoglaló művek és monográfiák illusztrációin kívül nemigen találkozunk. A Habsburg Birodalommal közös történelmünk képi recepciójára pedig – mint láttuk – találunk példákat, elég, ha a 17. század végi felszabadító háború Habsburg-vezetéssel kivívott magyarországi győzelmeinek, vagy az 1278. évi morvamezei csatának az ábrázolásait említjük. Annak okát, hogy ezekkel ellentétben a Habsburgokkal kötött 1515. évi dinasztikus szövetség ábrázolása bele sem került a történeti festészet tématárába, talán abban is kereshetjük, hogy a Jagelló-

⁴⁸ Aurora 1. (1822) 22.

⁴⁹ <https://www.peramuseum.org/blog/the-battle-of-varna/1301> (letöltés: 2024. febr. 15.). (Urszula Kozakowska-Zauchna ismertetése.) Vö. Katalog wystawy zabytków epoki Jagiellońskiej. W 500 rocznicę odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego zorganizowanej. Ziemiański Teodor (przedmowa) [Kraków, 1900], 146. tábl, 7.

korszak történetírásunkban – egészen az utolsó évtizedekig – a hanyatlás és zűrzavar időszakaként jelent meg, jól szemléltethető ellenpontjaként az erős, virágzó Mátyás-kornak. Az 1490 és 1526 között eltelt évtizedek eseményei közül jószerivel csak a mohácsi csata és ritkán a Dózsa-féle parasztfelkelés képzőművészeti megjelenítésével találkozunk. A 19. századi hazai nemzeti-függetlenségi törekvések felerősödésének időszakában egyébként is feltehetően úgy tekintettek az 1515. évi eseményekre, mint amelyek hivatkozási alapul szolgáltak I. Ferdinándnak a mohácsi csata utáni magyar és cseh trónigényére, megalapozva ezzel a Habsburg Birodalomnak a két ország feletti több évszázados fennhatóságát.

